

Baráth Julianna

Bercsényi Miklós és Károlyi Sándor kapcsolatának megítélése a magyar történetírásban

A magyar történelem leghosszabb ideig tartó szabadságküzdelmének, a Rákóczi-szabadságharcnak II. Rákóczi Ferenc után a két legmeghatározóbb személyisége Bercsényi Miklós és Károlyi Sándor volt. Jelentőségük elismerése ellenére a szabadságharcban betöltött szerepüket a történészek többsége számos kritikával illette/illetti, kapcsolatukat pedig a folytonos rivalizálással, szembenállással jellemezte/jellemzi. Bár Bercsényi és Károlyi kapcsolatáról külön munka eddig még nem született, a szabadságharc és annak fontosabb eseményei értékelésekor a történészek többsége véleményt alkotott róla. Tanulmányomban e terjedelmes irodalom legjelentősebb darabjait kívánom bemutatni.

A kortársak ítéletei közül legfontosabbnak a fejedelem véleményét kell tartanunk. II. Rákóczi Ferenc *Emlékirataiban*, bár külön nem tárgyalta kettejük kapcsolatát, mindkét személyiségről igen sokatmondó és szemléletes jellemrajzot adott. Ezekből arra lehet következtetni, hogy Bercsényi és Károlyi ellentétét alapvetően erősen eltérő természetükből eredeztette. Bercsényiről megjegyezte: „Az Örök Igazság előtt írom ezeket, s ezért – félretéve minden emberi érzelmet – be kell vallanom, hogy Bercsényi gróf személye, de még inkább szelleme, hajlamai és szokásai nagyon akadályozták a magyar főurak egyetértését... Sokan még egy sorban sem akartak állni vele, nemhogy parancsnokságát elismerni. Így hát Bercsényi szelleme, amely nem tudta elviselni az egyenlőséget, a nála alacsonyabbak szemében keménynek és túrhetetlennek látszott. Bizalmas érintkezésben meggondolatlanul maró és gúnyos volt, komoly dolgokban könnyelmű, a szemrehányásban csípős és megvető. Konokul tisztelte saját véleményét, de többnyire megvetette a másokét. Beszédben ékesszóló volt, cselekvésben tétovázó, kétes esetekben ingadozó, tanácsa, elméjének nagy kiterjedése miatt határozatlan és bizalmatlan volt, szerencsétlen körülmények

miatt mindig másokat okolt.” A fejedelemhez „szeretetből és kényszerűségből ragaszkodott,” aki viszonzta barátságát és szeretetét és így nem törődött azzal, hogy mások barátságát is megnyerje, mert „azt hitte, hogy velem együtt elegendő önmagának. Ezért rajtam kívül egész Magyarországon nem volt barátja.”¹

Bercsényi jellemrajzával ellentétben az Emlékiratok Károlyiról rajzolt portréja – annak ellenére, hogy a szatmári békét követően íródott – elismerő. Rákóczi az 1710-es eseményekről szóló részben adott jellemzést Károlyiról, melyben kiemelte, hogy a szabadságharc első éveiben mindketten bizalmatlanok voltak egymással szemben, s ennek legfőbb oka Bercsényi személye volt. Rákóczi Károlyit tehetségesnek tartotta, akiben minden adottság megvolt arra, hogy jó hadvezérré váljék.²

A szabadságharc után százötven évvel, 1859-ben, a Szalay László által megírt Magyarország története idézte fel ismételtelen Károlyi és Bercsényi alakját. Bár a befejezetlen műben a szabadságharc utolsó időszakáról nem esik szó, a megírt fejezetekből az tűnik ki, hogy a két hadvezér a hadi dolgokban alapvetően együttműködött. Személyes ellentétüket félretéve engedelmessé váltak Rákóczinak. Ez persze döntően azzal magyarázható, hogy Bercsényi a hadi hierarchiában (is) Károlyi felett állt, aki így engedelmességgel tartozott a főgenerálisnak. A politikai kérdésekben azonban más volt a helyzet, e téren jóval gyakrabban mutatkozott meg a köztük lévő véleménykülönbség.³ Szalay munkájában Károlyiról egyértelműen pozitív kép rajzolódik ki, míg Bercsényiről semleges.

Horváth Mihály 1872-ben megjelent kézikönyvének lapjain ettől kissé eltérő képet találunk. A szerző szerint a két hadvezér ugyan hadi és diplomáciai dolgokban többször együttműködött, de együttműködésük általában sikertelen volt. Főleg azért, mert ritkán értettek egyet a hadivállalkozások kivitelezésében és a külpolitika megítélésében. Miközben Horváth a diplomáciai tárgyalások kapcsán Bercsényi érdemeit emelte ki (sőt túlhangsúlyozta), az ónodi országgyűlést tárgyalva megjegyezte, hogy a legtöbb hadvezéri tulajdonság Károlyiban létezett, aki iránt a fejedelem ekkor még kevés bizalommal viseltetett. A szabadságharcot lezáró szatmári béke értékelésekor pedig kiemelte, hogy Rákóczi nem a béke

---

1 II. Rákóczi Ferenc emlékiratai (A magyarországi háborúról, 1703-tól annak végéig). Szerkesztette: Varga Katalin. Budapest. 1979. 61-62.

2 Uo. 222-223...; Köpeczi Béla: Rákóczi útjain. Tanulmányok. Budapest. 2004. 152.

3 Szalay László: Magyarország története. VI. k. Pest. 1859. 140.

megkötése miatt volt bosszús Károlyira, hanem mert a békekötés elhamarkodott siettetése által az országot megfosztotta azon előnytől, hogy belefoglaltassék az általános (európai) békekötésbe.⁴

A Szalay László és Horváth Mihály által kialakított kedvező Károlyi-képet és a kissé kritikus Bercsényi ábrázolást nem sokkal később Thaly Kálmán munkássága módosította. Thaly 1865-ben a Szalay hagyatékában lévő Károlyi *Önéletírás* kiadásához írt bevezetőjében a szatmári békekötés megítélésénél még elismeréssel szólt annak véghezvivőjéről, Károlyi Sándorról is.⁵ Ám két évtizeddel később, a Bercsényi családról írt munkájában már egyértelműen elmarasztalta Károlyit.⁶ Thaly romantikus történelemszemléletének legfontosabb vonása, hogy nem ismert közéletet, műveinek hőseit egyoldalúan, vagy csak pozitívan, vagy csak negatívan ítélte meg. A Bercsényi családról írt háromkötetes monográfiájában kialakította Bercsényi vezető szerepének elméletét,⁷ amelynek legebevezetőbb pontja éppen a Károlyi-kérdés volt. Thaly előtt Bercsényi súlyosabbnak találtatott, mint a vezérlő fejedelem: „Gróf Bercsényi Miklós II. Rákóczi Ferenc fejedelemnek benső barátja, hív társa és tanácsadója, alteregója, fejedelmi helytartója, főhadvezére, fő diplomatája, első senatora – fogalmazza meg Thaly a maga Bercsényi-képét – a lánglelkű, szikrázó elméjű és vasjellemű szabadsághős, a Rákóczi háború megteremtője, szervezője, fenntartó lelke.”⁸ A megbékélő Bercsényiről kialakított koncepció része volt, hogy Károlyi Sándort bűnbaknak tette, s elítélte tevékenységét: „Károlyi Sándor ha hazáját nem is, de Rákóczit a leggaládabbul elárulta.”⁹

Nem sokkal Thaly monográfiáját követően a két hadvezérről Acsády Ignác foglalt állást *A magyar nemzet történetében*. Jellemezte őket, s bizonyos vonat-

4 Horváth Mihály: Magyarország történelme. VI. k. Pest. 1872. 622.

5 Gróf Károlyi Sándor önéletírása és naplójegyzetei. Magyar Történelmi Emlékek. IV.k. Kiadta: Szalay László. Pest. 1865.

6 Kovács Ágnes: Károlyi Sándor a magyar történetírásban. In: Politikai gondolkodás – műveltségi áramlatok. Tanulmányok Irinyi Károly professzor születésének 60. évfordulója tiszteletére. Debrecen. 1992. 59.

7 R. Várkonyi Ágnes: Feleselő képek (Bercsényi képek a magyar történetírásban). In: Bercsényi Miklós és kora. Történettudományi konferencia. Hódmezővásárhely. 1993. október 8-9. Szerkesztette: Földesi Ferenc és Czeglédi Sándor. 9.; Uő. Gróf Bercsényi Miklós a történetírásban. In: Társadalomtörténeti tanulmányok a közeli és régmúltból. Emlékkönyv Székely György 70. születésnapjára. Szerkesztette: Sz. Jónás Ilona. Budapest. 1994. 153.

8 R. Várkonyi Ágnes: Thaly Kálmán és történetírása. Budapest. 1961. 239.

9 E kijelentést Thaly Csanálos község lakóinak írta, akik Károlyinak, mint a falu megtelepítőjének, szobrot akartak emelni. Idézi: R. Várkonyi, Gróf Bercsényi Miklós... 154.

kozásban kitért kettejük kapcsolatára is. A mozgalom vezetői és hadszervezete című fejezetben mindkettőről kedvező képet alkotott. Bercsényiről megjegyezte, hogy hasonlóan Rákóczihoz ő sem volt katonatermészet, de előkelő, sokoldalúan művelt és pompaszerető ember volt. Emellett jeles író, szónok, akit Bécs sohasem tudott megvesztegetni. Bercsényi negatív tulajdonságaival kapcsolatban Acsády igen fontos jellemvonásra hívta fel a figyelmet, amikor azt hangsúlyozta, hogy Bercsényi – nehogy saját érdemei elhomályosuljanak – az érdemteleneket toltta előtérbe, akik lekötelezettjei lettek. A nemzeti mozgalom harmadik oszlopáról, Károlyiról azt írta, hogy sokat írt-olvasott, a munka embere volt, s természetéből adódóan könnyen beletanult a gazdálkodás, a politika és a katonáskodás dolgaiba. Reálpolitikus volt, aki mindig idejében észrevette a viszonyok változását.¹⁰ Kettejük kapcsolatáról írva Acsády kiemelte, hogy Bercsényi többször áskálódott Károlyi ellen, sőt nem egyszer Kártevő Sándornak gúnyolta, pedig elismerte eszét, kitartását, leleményét. Károlyi is többször panaszkodott Bercsényire, de nem gúnyolta, gáncsolta. A szabadságharcot lezáró szatmári békeszerződést Acsády Károlyi legegységibb művének tartotta, melynek létrehozatala nemcsak tömértelen munkájába került, hanem költségébe is.¹¹

Márki Sándor *II. Rákóczi Ferencről* írt háromkötetes monográfiája a szabadságharc történetének máig legrészletesebb leírását adja. A monográfiát a szerző Thaly Kálmánnak ajánlotta, akinek a munkásságát nagyra becsülte. Márki nem tudott szabadulni Thaly hatásától. Művében is Thaly Bercsényi-képét fogadta el: Bercsényi a forradalom megteremtője, éltető lelke, vezérlő szelleme. Márki szerint Bercsényi valóban egyetlen igazán forradalmi jelleme volt a szabadságharcnak. Az egész felkelésben nem volt párja, már csak azért sem, mert izmos egyéniségét minden tekintetben a fejedelem alá tudta rendelni.¹² Márki Károlyi-portréja azonban merőben eltérő Thaly álláspontjától. Márki nem ítélte el a szatmári békét, s annak végrehajtóját, Károlyi Sándort. Csak kiegyezőket ismert, nem árulókat. Idővel már Rákóczi sem érzett nagy felindulást Károlyi ellen, mert a történeteket az idő nyomorúságának és a vitézség hanyatlásával járó csüggedésnek, és nem Károlyi hűtlenségének tulajdonította. Igaz barátságukra gondolva, mentségeket keresett számára. A kortársak magasztalták Károlyit, aki megmentette az országot a teljes anyagi tönkrejutástól és megoltalmazta a gazdasági

---

10 Acsády Ignác: Magyarország története I. Lipót és I. József korában (1657-1711) In: A magyar nemzet története. VII. k. Szerkesztette: Szilágyi Sándor. Budapest. 1898. 587-589.

11 Uo. 684.

12 Márki Sándor: *II. Rákóczi Ferenc*. I. k. Budapest. 1907 321.

érdekeket. Márki szerint a történelem bebizonyította, hogy Károlyinak volt igazsága.¹³

Az idézett szakmunkákat a kortársak lényegében ellenvélemény nélkül vették tudomásul. Szekfű Gyula 1913-ban megjelent *A száműzött Rákóczi* című könyve azonban már megjelenése pillanatában nagy vihart kavart, egyrészt témája, másrészt történetszemlélete, ideológiája és politikai felfogása miatt. A száműzött Rákóczi ürügyén a romantikus nacionalista történetírás képviselői csaptak össze az illúzióoszlatás szükségességét valló „realistákkal.”¹⁴ A Szekfű könyve nyomán kiobbant tudományos, de inkább politikai szenzáció nyomán a vita résztvevői állást foglaltak Károlyi és Bercsényi politikáját illetően is. A Szekfű-féle Bercsényi portré sok szempontból emlékeztet a Thaly által megrajzoltra, ám lényeges különbség annak hangsúlyozása, hogy Bercsényi és Rákóczi között nem volt meg a Thaly által eszményinek tartott egyetértés.¹⁵ Szekfű munkájában egyértelműen elismerően szólt a szatmári békéről, s így annak szerzőjéről, Károlyi Sándorról. A bírálóinak adott válaszában ekképpen foglalta össze véleményét ezen kérdésről: „Nem tehetek róla, ha szeretem azokat a magyarokat, kik vérző kuruc szívvel, letették a fegyvert a szatmári békében, és munkába, verejtékes dologba fogtak, hogy a hosszú harcban elpusztult hazájuk újra felviruljon és élvezze a béke áldásait. Szeretem azt a nemzedéket, mely a modern független magyar királyság alaptörvényét, a *pragmatica sanctio*t létrehozta. ... De a künmaradt kurucokat sem ítélem el.”¹⁶

A fejedelem halálának kétszázadik évfordulója előtt egy évvel látott napvilágot *Asztalos Miklós II. Rákóczi Ferenc és kora* című munkája, melyben – Bercsényinek és Károlyinak a fejedelemhez való viszonyát elemezve – a szerző a két hadvezér kapcsolatára is utalt. Asztalos Bercsényiről megjegyezte, hogy ő állt legközelebb Rákóczihoz, kettejük levelezése volt a legközvetlenebb, ugyanakkor nem egy ponton lényeges felfogásbeli különbség volt köztük. Más volt mindkettő, mint hadvezér és stratégia, más volt, különösen az első években, mindkettő külpolitikai beállítottsága. Károlyi személyiségét a szerző Bercsényi alakjával vetette

---

13 Uo. III. k., 1910, 222.

14 Kovács, i.m. 60.

15 Szekfű Gyula: *A száműzött Rákóczi*. Budapest. 1993. 56., R. Várkonyi, *Felelő képek...* 18., R. Várkonyi, *Gróf Bercsényi Miklós...* 155.

16 Szekfű Gyula: *Mit vétettem én?; Ki gyalázta Rákóczit?* 1916. 75., Kovács, i.m. 61.

össze. Kiemelte, hogy Károlynál, Bercsényitől eltérően a gondolat és kivitel meglehetősen közel járt egymáshoz, s nem volt annyira idegember, mint az előbbi. Károlynak országos súlya csak akkor lett, amikor a felkelés utolsó éveiben kezébe került a hadsereg feletti parancsnokság.¹⁷ Kettejük álláspontja a szabadságharc végén végképp kettévált. Bercsényi mindvégig gyanakvással figyelte Károlyi működését a béketárgyalással kapcsolatosan, aki Rákóczi merev, a megegyezést elutasító álláspontját Bercsényinek tulajdonította.

Markó Árpád alezredes, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, a fejedelem halálának kétszázadik évfordulójára szintén azzal kívánt Rákóczi nagysága előtt adózni, hogy megírta annak életét. Markó ezen életrajzában foglalkozott Bercsényi és Károlyi személyiségével, a fejedelemmel való kapcsolatukkal, de külön ő sem tért ki kettejük kapcsolatára. Bercsényiről megjegyezte, hogy a főurak közül gazdagságával és tekintélyével, de legelső sorban eszével magaslott ki. Nagy hatása volt Rákóczi politikai szerepvállalására és kezdetben ő irányította az eseményeket. Később Rákóczi függetlenítette magát tőle, s a szabadságharc végén már terhére volt. Ő állt legközelebb Rákóczihoz, barátságuk a kölcsönös tiszteleten alapult.¹⁸ Markó Károlyit mint hadvezért jellemezte, aki szerinte eszes, kitűnő szervező és gyors ítéletű katona volt, de fegyelmet nem tudott tartani, s a nagy csatákba való beavatkozást kerülte. A fegyelem hiánya természetes következménye volt a Károlyi által elfogadott és követett harcmodornak, ami egyébként Bercsényire is érvényes volt. Ez a tulajdonság voltaképpen összekötő kapocs köztük. A szabadságharc végén Károlyi a fejedelem legfőbb támasza lett, akinek a magyar nép sokat köszönhetett: „Habár ez a béke politikai téren nem volt oly kedvező, mint az, amelyet 1706-ban – a bécsi udvar békehajlandóságának kedvezőbb időpontjában – kötni lehetett volna, Károlyi az adott helyzetben többet valóban nem érhetett el.”¹⁹ Markó helyesnek tartotta Rákóczi emigrációját is, amellyel

---

¹⁷ Asztalos Miklós: II. Rákóczi Ferenc és kora, Budapest 1934.

¹⁸ Markó Árpád: II. Rákóczi Ferenc (1676-1735). Budapest. 1935. 11.

¹⁹ Uo. 63.

lényegesen megkönnyítette a nemzet békés továbbfejlődésének lehetőségét.

Angyal Dávid 1935-ben, a kegyeletes visszaemlékezés ünnepén, szintén azal kívánt a fejedelem előtt tisztelegni, hogy a Budapesti Szemle lapjain felelevenítette II. Rákóczi Ferenc pályájának főbb mozzanatait. Vázlatos életrajzában a szabadságharc hadviselésének jellemzésénél találunk utalásokat a két hadvezérre. Angyal szerint a lényeges ellentét Rákóczi és két legbefolyásosabb tábornoka közt abban volt, hogy Bercsényi és Károlyi a könnyűlovasságnak régi magyar harcmódját jobban szerették, mint a nyugati hadviselést. Károlyiról és a szatmári békéről elismerően szólt, kiemelve, hogy Károlyi Rákóczitól eltérően a jelenben élt, ezért kötötte meg a békét. Rákóczit nem a szatmári béke tartalma, melynek lényegét 1712 májusában már kielégítőnek vélte, hanem a hit kényszerítette bujdosásra, hogy Istentől nyert hivatása ellen vét, ha elfogadja a szatmári békét az erdélyi fejedelemség helyreállítása nélkül.²⁰

A reprezentatív, kétkötetes Rákóczi *Emlékkönyv*ben a fejedelem életét ismertette Balla Antal is értékelte Bercsényi és Károlyi tevékenységét, s véleményt mondott a szatmári békéről.²¹ Munkájában a szerző kritikusan ítélte meg Bercsényi tevékenységét, míg Károlyival legtöbbször egyetértett. Bercsényi szerinte a mozgalom egyik éltető lelke és Rákóczi mellett vezére volt, akít a hevesesség, sokszor a túlságos önállóság és erős megjegyzések jellemeztek, melyek Rákóczi emberi gyengeségeit sem kímélték. Ezzel ellentétben Károlyit képzett, jó hadvezérnek tartotta, aki Rákóczi számára megbecsülhetetlen értéket jelentett. Károlyi szerinte Rákóczi kedvelt tábornoka és minden kérdésben hű tanácsadója volt. Bercsényi és Károlyi kapcsolatára Balla a szatmári béke tárgyalásakor tért ki, kiemelve, hogy ekkorra már éles ellentét létezett közöttük, mivel Bercsényi hallani sem akart az udvarral való megegyezésről. Balla valószínűsíti Károlyi azon vádját is, hogy Rákóczit a túl temperamentumos, heves Bercsényi befolyásolta, azért nem akart békülni. A szatmári békéről csak annyit jegyzett meg: „Gyönyörű és megható a fejedelem elvhűsége, páratlan lelkiereje és elhatározása. ... Károlyi Sándor viszont a közvetlen és brutális realitásokat látta. Meg kell békülnünk, míg nem késő, mert különben végünk van – Károlyi hideg, számító, józan esze ezt diktálta.”²² Balla Károlyi hasznos, közérdeket szolgáló politikája mellé

20 Angyal Dávid: II. Rákóczi Ferenc. Budapesti Szemle. 1935. 290.

21 Balla Antal: II. Rákóczi Ferenc élete. In: Rákóczi Emlékkönyv. I. k. Szerkesztette: Lukinich Imre. Budapest. 1935. 89-200.

22 Uo. 177.

Rákóczi rendkívüliségét állította. „Történelmünkben a szatmári békével a fejlődésnek új korszaka kezdődik, a békés munka korszaka. Ezért a béke, melyet a kuruckodó történetírás szégyenletes árulásnak bélyegzett, valóban fordulópontot jelent. Ennek megállapítása nem kisebbítése Rákóczinak, mert a szatmári béke az ő érdeme, az ő küzdelmének eredménye.”²³ Fontosnak tartotta kiemelni, hogy a béke megegyezés volt a nemzet és a Habsburg-dinasztia közt, igaz nem győzelem, de mindenképpen siker; amit pedig Károlyi tett, kiegyezés, nem pedig árulás.

Az 1930-as évek második felében Szekfű Gyula – akinek történelmi munkássága ekkor teljesebben ki – ismételt hallatta hangját a témában, két munkájában is. A *Magyar történet* IV. kötetének,²⁴ de kiváltképpen akadémiai székfoglalójának²⁵ középpontjában „mindig a nem-kuruc oldal magyarságának, nemzeti voltának hangsúlyozása áll.”²⁶ Szekfűnél Rákóczi a politikai ideál, Károlyi a politikai gyakorlat példaképeként jelenik meg. A történetíró szerint Károlyi, „aki nem tartozott sem a tétovázó, sem a lomha magyarok közé,” képes volt számot vetni a realitásokkal. S bár „kényelmesebb lett volna vakon bízni Bercsényi példájára a muszkában, és valamelyik brigadérosára vagy ezereskapitányára hagyni a sereg és az ország gondját, ehelyett megkötötte a békét, mely eltörölte az abszolutizmust, helyreállította a régi magyar alkotmány érvényét és biztosította minden kuruc életét és birtokát.”²⁷ Szekfű egyértelműen Bercsényit okolta azért, hogy a fejedelmet elvonta Károlyitól.

Az eddig ismertett véleményekhez képest az ötvenes években lényeges változás következett be. A marxista történetírás megkérdőjelezte és elutasította az elődök által kialakított, alapvetően pozitív Károlyi- és kritikus Bercsényi-képet. A napi politikának alárendelt történetírás „nemzeti” alapon, önkényesen mindenkit megbélyegzett, aki valaha is együttműködött a Habsburg-adminisztrációval. A dogmatikus marxista historiográfia nemcsak a tudományt károsította, hanem a történelmi közgondolkodást is.²⁸

---

23 Uo. 197.

24 Hóman Bálint – Szekfű Gyula: *Magyar történet*. IV. k. Hatodik könyv. Budapest. 1935.

25 Szekfű Gyula: *Károlyi és Bercsényi a szatmári béke előtt* (Egy kiadatlan Akadémiai székfoglaló). Bevezetőt írta: Czigány István. *Hadtörténelmi Közlemények*. 1990. 3. sz. 140-149.

26 Glatz Ferenc: *Történetíró és politika*. Budapest. 1980. 193.

27 Szekfű, i.m. 148., Kovács, i.m. 61.

28 Kovács, i.m. 63.

Heckenast Gusztáv 1953-ban megjelent könyvében, noha Bercsényi és Károlyi kapcsolatáról nem formált véleményt, az előbbiről elismerően, az utóbbiról elmarasztalóan nyilatkozott. Károlyit már az 1697. évi tiszaháti szervezkedésben vitt szerepe miatt árulással gyanúsította, s ezt a vádat később, a szabadságharc egyes hadi vállalkozásai kapcsán is megfogalmazta vele szemben. „Nincs ugyan írásos bizonyíték, de Károlyi cselekedetei azt mutatják, hogy már kezdettől fogva legjobb esetben is kétkulacsos volt: úgy harcolt Rákóczi mellett, hogy ezzel a császár szemében is érdemeket szerezzen.”²⁹ A szatmári béke pedig egyértelműen Károlyi árulásának eredménye – vélte. Heckenast ezzel szemben a szécsényi országgyűlés tárgyalásakor felmagasztalta Bercsényit, aki megérdemelte, hogy az ország első szenátora legyen, mivel forró hazaszeretet és a nemzetközi politikában való tájékozottság jellemezte. Igaz, a szerző azt is megemlítette, hogy ő sem volt mentes a főúri osztály számos hibájától.

A Molnár Erik szerkesztette, 1964-ben megjelent *Magyarország történetében* R. Várkonyi Ágnes, bár csak nagy vonalakban foglalkozott a Rákóczi szabadságharcra, figyelemre méltó megállapításokat tett. Kiemelte, hogy a kuruc hadvezetőséget személyes ellentétek bontották meg: a cím- és nyereségelhajhászás adóz ellenségeskedést indított Bercsényi, Forgách és Károlyi között.³⁰ A szatmári békét a Habsburg-ház és az uralkodó osztály kompromisszumának nevezte, amely megerősítette a nemes–jobbágy viszony felbonthatatlanságát. Károlyinak a béke gazdasági megerősödésre, számottevő politikai működésre nyitott utat.³¹

A hetvenes években a történetírásban már mutatkozott némi szemléletváltás. A szatmári béke értékelése vált lényegesen árnyaltabbá. Az 1976-ban Vaján lezajlott tudományos emlékülés résztvevői új szempontokat fogalmaztak meg a Habsburg-házzal való megegyezésről, ami természetesen Bercsényi és Károlyi értékelését is módosította. Az emlékülés résztvevői közül elsősorban Bánkúti Imre fogalmazott meg figyelemre méltó megállapítást, amikor határozott nemmel felelt arra a kérdésre, hogy „Áruló volt-e Károlyi Sándor?”. Kiemelte, hogy Károlyi sohasem az érzelmeit követte. Jellemző vonása a hatalmi viszonyok változásának gyors érzékelése volt, akár 1703 nyarára–őszére gondolunk, akár 1711 tavaszára. Lépései a hatalmi viszonyok változásának következményei, nem pedig előidézői voltak. Bánkúti úgy vélte, hogy Károlyi nem valami haladóbb

29 Heckenast Gusztáv: A Rákóczi–szabadságharc. Budapest. 1953. 39.

30 R. Várkonyi Ágnes: A három részre szakadt Magyarország története Mohácstól 1711-ig. In: Magyarország története. I. k. Szerkesztette: Molnár Erik. Budapest. 1964. 310.

31 Uo. 315.

politikát képviselő réteg vagy csoport ellen kötötte meg a szatmári békét, hanem tette az adott magyar társadalmi struktúra következménye volt, amiért csak anynyiban felelős, mint osztálya.³² Szintén ez a szemlélet érvényesül Bánkúti öt évvel később megjelent munkájában, amelyben a szatmári békét kompromiszszumként értékelte, amely a szabadságharc lezárásának lehetőségei közül a legkedvezőbbnek bizonyult.³³

Bánkútától merőben eltérő álláspontot képviselt Köpeczi Béla és R. Várkonyi Ágnes, akik a fejedelem születésének háromszázadik évfordulójára, *II. Rákóczi Ferencről* írt monográfiájuk második kiadásában is elmarasztalták Károlyit. Ezzel szemben Bercsényiről megjegyezték, hogy a felkelés tervének megszületésétől kezdve társa volt a fejedelemnek, sokáig a megbékélést szorgalmazta. Rákóczi mellett egyedül ő ismerte ki magát a külpolitika útvesztőiben. Nem volt katonatermészet, sohasem tudta magát elhatározni, hogy a csatákban milyen állást foglaljon el. A szerzőpáros fontosnak tartotta annak hangsúlyozását is, hogy Rákóczi mindig önállóan döntött a szabadságharc alatt. Elutasítják, hogy Bercsényi bármilyen hatással is lett volna a fejedelemre. A szerzők szerint a fejedelem nem engedte Károlyit, főleg a szabadságharc kezdetén, közel magához. Általában elégedetlen volt Károlyi katonai tevékenységével, mivel a rendiség keretei között élő főúr legtöbbször csak a maga hasznát latolgatta. Várkonyi Ágnes a szatmári béke értékelésekor mondott véleményt Károlyiról: „Történelmi fejlődésünk mai távlataiból tekintve vissza 1711-re, úgy látjuk, hogy a Habsburg-dinasztia, a magyarországi rendek, Károlyi és Pálffy érdeke és nem az ország, még kevésbé a megszületendő magyar polgári nemzet érdeke kívánta meg, hogy 1711. május 1-én a nagymajtényi síkon mintegy tizenkétezer főnyi kuruc hadsereg ... letegye a fegyvert, ... Károlyi a történelmi tények tanúsága szerint elpártolt Rákóczitól, megszegte esküjét, többszörösen is keresztezte a fejedelem politikáját. ... A szatmári békét kierőszakoló Pálffynak engedve pedig meghíúsította Rákóczi koncepcióját, hogy a szabadságharcot az általános európai békébe foglalt államszerződés szintjén fejezhessék be. A szatmári békét tehát a szegénylegény-katonák, tisztek, Rákóczihoz hű nemesek sora s a népi emlékezet joggal tekintette árulásnak.”³⁴

32 Bánkúti Imre: Károlyi Sándor. In: A Rákóczi–szabadságharc vitás kérdései. Tudományos emlékülés. Szerkesztette: Molnár Mátyás. Vaja-Nyíregyháza. 1976. január 29-30. 66-70.

33 Bánkúti Imre: A szatmári béke. Sorsdöntő történelmi napok 6. Budapest. 1981. 138-148.

34 Köpeczi Béla – R.Várkonyi Ágnes: *II. Rákóczi Ferenc*. 2. kiadás. Budapest. 1976. 351-352.

1985-ben Heckenast Gusztáv a *Magyarország hadtörténetében* módosította korábbi álláspontját, főleg ami Károlyi megítélését illeti. Károlyi hadakozásának jellemzésekor megjegyezte, hogy Károlyi szeretett kitérni a csata elől, és nagy hadjárat vezetésére változatlanul alkalmatlannak ítélte, de elismerte, hogy portyázóképessége jó volt. Mindig meg tudta találni a hangot a szegénylegényekkel és a jobbágykatonákkal. A kuruc hadvezetőség jellemzésekor pedig kiemelte, hogy a 25 tábornok közül csak ketten kaptak főtábornoki rangot, a szécsényi országgyűlést követően Bercsényi, és már a szabadságharc végén Károlyi, előzőleg mindkettő tábornagy volt. Kinevezésük társadalmi tekintélyük alapján történt, bár volt némi különbség Bercsényi és Károlyi társadalmi elismertetésében! A szatmári békét illetően Heckenast kiemelte, hogy az Rákóczi programjához képest megalkuvás volt, de biztosította Magyarország számára a békés fejlődés viszonylag kedvező feltételeit: „Károlyinak tagadhatatlan politikai érdeme, hogy a teljes katonai vereség helyett békeokmánnyal tudta befejezni a szabadságharcot. A politikai kompromisszumot azonban, a nemesség osztályuralmának és a rendi alkotmányának a régi formák közötti fenntartását csak Rákóczi függetlenségi programja és a kuruc hadsereg hősi harcai kényszeríthették rá a bécsi udvarra.”³⁵

A Károlyi-kép módosulása mindenképpen változtatott a Bercsényi-képen is, hiszen a szatmári béke értékelésénél a két személy szembeállítására is megtörtént. Míg Károlyit egyre többen a reálpolitika, Bercsényit a zsákutcába vezető idealizmus képviselőjének tartják. Kovács Ágnes *Károlyi Sándorról* írt életrajza újabb fontos állomása a Károlyi-portré alakulásának. A szerző több szempontból és alaposan mérlegelte Károlyi tevékenységét a szabadságharcban és több újszerű megállapítást fogalmazott meg. Az életrajzból az derül ki, hogy a két tábornok kapcsolata a szabadságharc kezdetén még jónak volt mondható. A felvidéki hadjárat idején eredményesen, összhangban hajtották végre a hadműveleteket, amikor pedig az 1704-es tárgyaláskor Széchényi Pál Bercsényitől egy tárgyalóképes, „józan és ügyes” férfiút kért, az Károlyit jelölte ki a feladatra. Később azonban Bercsényi megváltozott Károlyi irányában, s a dunántúli hadjáratkor már rosszállva beszélt katonai tevékenységéről, többször vádaskodott ellene, sőt szokásához híven ki is gúnyolta. A szabadságharc végén viszonyuk ellenségessé vált. A fejedelemmel együtt Lengyelországban

---

35 Heckenast Gusztáv: A Rákóczi-szabadságharc. In: Magyarország hadtörténete. I. k. Szerkesztette: Borus József. Budapest. 1985. (A kuruc hadsereg c. fejezet) 364-374. 397-398., Kovács, i.m. 64.

tartózkodó kurucok közül Károlyi Bercsényit tartotta a legártalmasabbnak, mert veszélyeztette a béketárgyalásokat, miközben a küzdelem folytatásának nem voltak meg a feltételei. Ennek alapján Kovács Ágnes úgy értékelte a szatmári békét, hogy „1710 végén – 1711 elején Károlyi politikája volt célravezetőbb, ez teremtett lehetőséget a viszonylagos értékmentésre. Az persze vitathatatlan, hogy a Károlyi által elért eredmények feltételeit a szabadságharc teremtette meg, s hogy a szabadságharcnak Rákóczi volt a vezéregyénisége. Talán éppen ez, és az abszolút tekintélynek elismert fejedelemmel való kényszerű szakítás magyarázza Károlyi „gyanússá” válását. Pedig Károlyi legfeljebb egy olyan programnak lett az „árulója”, amely 1711-ben már csak utópiának tekinthető. A szatmári béke megmentette a nemzetet a katonai vereséggel járó tragikus következményektől, s ezzel a legtöbbet érte el, amit 1711-ben el lehetett érni.”³⁶ A szerző azt is hangsúlyozta, hogy a szabadságharc s a békekötés, azaz Rákóczi és Károlyi politikája együtt tette lehetővé a Habsburg-abszolutizmus megrendezését, a rendiség megmentését.

Talán a Károlyi-biográfia megjelenése is szerepet játszott abban, hogy R. Várkonyi Ágnes az 1989-ben megjelent *Magyarország történetében* némileg módosította korábbi álláspontját. Bercsényiről megjegyezte, hogy a főgenerális kitűnő helyzetfelismerő volt, aki számolt a szociális elégedetlenséggel, de rettegett a végleges tettektől. A hatásos szavak, sziporkázó ötletek mestere volt, de a nehézségek hamar letörték. Ugyanekkor Károlyi jó gazdasági és politikai érzékeléssel rendelkezett, ezért a szabadságharc végén olyan békét sikerült kötnie, amely mindkét félnek jó volt. „A szatmári békét a megegyezés körülményeiről tájékoztatlan és nem is tájékoztatott tömegek az árulás egyszerű sémájában rögzítették. Károlyi Sándort a konföderációs eskü megszegése miatt árulónak minősítette a népi emlékezet, majd a történelmi fejlemények előrehaladtával az ország belső bajaira magyarázatot keresők időnként bűnbakká növelték alakját, vagy egyedül benne láttatták a reálpolitika megtestesítőjét. Rákóczi személyét viszont ugyanez a felfogás a végletekig vitt harc bajnokának állította be, valójában a fegyveres harc papírmásé-figurájává üresítette.”³⁷ R. Várkonyi Ágnes a 2003-ban megjelent Rákóczi életrajzában a szatmári békét kompromisszumként értelmezte, azon megállapítással, hogy a békét megelőző tárgyalásokat valójában nem Károlyi és

36 Kovács Ágnes: Károlyi Sándor. Budapest. 1988. 123.

37 R. Várkonyi Ágnes: „Ad Pacem Univarsalem” vagy „Fegyver által való meggyőzetés.” In: Magyarország története. IV. k. Szerkesztette: Ember Győző és Heckenast Gusztáv. Budapest. 1989. 250.

Pálffy, hanem Rákóczi és Savoyai irányította.³⁸ Bercsényivel kapcsolatban Várkonyi két munkájában is kifejtette, hogy a főgenerálisról alkotott kép máig nem egységes a történetírásban, a végletes álláspontok közelítése, az ellentmondások feloldása még várat magára. Az egyik oldal a Thaly Kálmán által kialakított Bercsényi-képpel azonosul, amely szerint Bercsényi a szabadságharc kezdetétől a megbékélésen munkálkodott, maga a szatmári béke is az ő általa lerakott alapokon jött létre. A megbékélő Bercsényi a Monarchia szülötte, a nemesi kuruc romantika virágkorában a rendi szemléletet képviselte. A másik álláspontot Szekfű Gyula alakította ki, aki szerint Bercsényi az örökös rebellis, a béke megátalkodott ellenzője, sőt őt terheli a felelősség, hogy Rákóczi nem fogadta el a szatmári megegyezést. Ezen álláspontot a kuruc–labanc megosztottságból kitörni próbáló polgári liberalizmus képviselte.³⁹

---

38 R. Várkonyi Ágnes: II. Rákóczi Ferenc (1676-1735). Vaja. 2003. 88-89.

39 R. Várkonyi Ágnes: Felelő képek...8.; Uő. Gróf Bercsényi Miklós... 161.